

**ОМЕЗИШИ ЖАНРҲО
ДАР МАСНАВИҲОИ
АСРҲОИ XIV-XV**

Тоҷибоев Шарифҷон Ғайбуллоевич, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)

**СИНТЕЗ ЖАНРОВ
В МЕСНЕВИ XIV-XV
ВЕКОВ**

Таджибоев Шарифджон Ғайбуллоевич, канд. филол. наук, доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ «ХГУ имени акад. Б.Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

**SYNTHESIS OF GENRES IN
MATHNAWI REFERRING TO
14TH – 15TH CENTURIES**

Tojiboev Sharifjon Ghaibulloevich, candidate of Philology, associate professor of the department of classical Tajik literature under the SEI “KhSU named after academician B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan),
e-mail: tsharif@mail.ru

Масъалаи омезиши жанрҳо дар маснавиҳои асрҳои XIV-XV баррасӣ шудааст. Қайд мешавад, ки омезиши жанрҳо ҳарчанд дар адабиёти форсу тоҷик аз асри XI иҷро шудааст, ин гуна озмоишҳо дар заминаи анвои адабӣ дар маснавиҳои асри XIV ва нимаи аввали садаи XV ба болотарин ҳадди ташиаккулу тақомули худ мерасад ва вижагӣҳои шакливу маъноӣ ва услубиро пайдо мекунад. Дар заминаи таҳлили жанрҳои гуногуни адабӣ, аз қабилӣ фард, дубайтӣ, рубоӣ, ғазал, қитъа ва қасидаҳои таркиби маснавиҳои ин давра ҳулоса шудааст, ки онҳо дар натиҷаи тозаҷуиҳои шоирони маснависарои ин аҳд ба зухур омада, як навъ гурез аз суннатҳои роҷи адабӣ аст. Баҳамоии жанрҳо ҳарчанд падидаи шакливу сохторӣ ба ҳисоб равад ҳам вале дар маснавиҳои ин аср барои ифодаи мазмуну маъно низ хидмат намудаанд.

Калидвожаҳо: адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XIV-XV, маснавӣ, омезиши жанрҳо, ғазал, рубоӣ, қитъа, қасида, дубайтӣ, анъана, навоарӣ

Проанализирована проблема жанрового синтеза в персидско-таджикских месневи XIV-XV веков. Отмечается, что, хотя синтез поэтических жанров в персидско-таджикской литературе начался ещё в XI веке, наивысшего совершенства и развития данное явление достигло в месневи XIV-первой половины XV века, приобретя собственные формальные, семантические и стилистические особенности. На основе анализа различных литературных жанров в композиции месневи этого периода: фарда, дубайти, рубаи, газели, китъа и касыд делается вывод, что они возникли в результате нововведений поэтов-месневиписцев, творивших в указанную эпоху, и являются своего рода отходом от господствовавших литературных традиций. Хотя смешение жанров считается формально-структурным явлением, но в месневи этого периода этот приём используется и для выражения смысловых особенностей.

Ключевые слова: персидско-таджикская литература, XIV-XV вв., месневи, синтез жанров, газель, рубаи, китъа, касыда, традиция, новаторство

The article dwells on the issue beset with genre synthesis in Persian-Tajik mathnawi referring to 14th - 15th centuries. It is noted that, although the synthesis of poetic genres in Persian-Tajik literature began in the 11th century, the relevant phenomenon reached its highest perfection and development in the mathnawi appertaining to the 14th – the first half of the 15th century acquiring its own formal, semantic and stylistic peculiarities. Based on the analysis of various literary genres in the composition of mathnawi of this period: farda, dubaiti, rubai, ghazals, qit'a and qasida the

author of the article comes to the conclusion that they arose as a result of innovations of mathnawi poets who worked in this era, and are a kind of departure from the prevailing literary traditions. Although the mixture of genres is considered a formal-structural phenomenon, but in the mathnawi of this period this technique is also used to express semantic features.

Key-words: *Persian-Tajik literature, 14th – 15th centuries, mathnawi, synthesis of genres, ghazal, rubai, qita, qasida, tradition, innovation*

Шеърӣ форсӣ-тоҷикии асрҳои XIV-XV дар муқоиса бо адабиёти садаҳои қаблӣ бо ҷустуҷӯи роҳи равишҳои нави ифодаи ҳадафи муаллиф фарқ мекунад, ки ин имтиёз ҳам дар сатҳи сохторӣ ва ҳам дар сатҳи мазмунӣ қобили мушоҳида аст. Қўшиши эҷоди падидаҳои тоза ва дигаргунсозии равандҳои адабӣ шаҳодат медиҳад, ки адибон дар ҳама давру замон ҳамчун шахсиятҳои эҷодкор ба тозаҷўӣ ва навгўӣ тамоюл доштаанд. Ин ғароиши адабӣ метавонад дар шаклҳои гуногун зуҳур кунад: аз вайронсозии қоидаҳои расмии адабиёти суннатӣ то инқори сабки баёни давраҳои пешин, дигаргунсозии низомҳои услубӣ, омезиши жанрҳои гуногун ва шаклҳои гуногуни баён. Дар шароити муайяни таърихӣ ва фарҳангӣ, чунин ҷустуҷўҳои адабӣ метавонанд ба унвони барангезандаи асосии таҳаввулоти адабӣ амал кунанд.

Яке аз чунин падидаҳои назарраси адабӣ омезиши жанрҳо ва ё воридсозии як жанр дар матни жанри дигар мебошад, ки ин гуна озмоишҳои адабӣ дар осори манзум бо равшанӣ мушоҳида мешаванд. Ин раванд, ки ба таҷрибаҳои нави шаклӣ ва мазмунӣ асос ёфтааст, дар адабиёти асрҳои XIV-XV ба унвони як навоварии адабӣ зуҳур намуда, имкониятҳои тозаӣ баёнро барои адибон фароҳам овардааст..

Омезиш ё синтези жанрҳо (*Genre Synthesis*) мафҳумест, ки тамоюли умумии жанрҳоро ба ғанисозӣ ва муттаҳидшавии ҳамдигар инъикос менамояд. Моҳияти ин раванди адабӣ, пеш аз ҳама, ғурез аз суннатҳо ва ҷаҳорҷўбаи муайяншудаи жанрҳо бошад, аз тарафи дигар, ба миён овардани як навъ танаввуъу навоварии шакливу маъноист, ки ҳосили он шаклгирии осори омехтажанр мебошад.

Дар натиҷаи омезиши жанрҳо асарҳое пайдо шуданд, ки аз имконоти ҳунариву шаклиӣ жанрҳои дигар истифода менамуданд. Ин раванд дар адабиёти форсӣ-тоҷик, махсусан дар назм, аз нимаи дууми асри XI сар шуд, ки дар асрҳои XIV-XV ба таври равшан намудор шуд. Дар ҷаҳорҷўби ин гузор дар асри XIV ва нимаи аввали садаи XV маснавиҳое эҷод шуданд, ки аз имконияти ҳунариву шаклиӣ жанрҳои дигар истифода менамуданд,

Дар адабиётшиносии тоҷик омўзиши баҳамоии жанрҳо дар маснавиҳо ҳанўз ба таври густардаву фарогир мавриди таҳлил қарор нагирифтааст. Далели ин амр, ба назари мо ин аст ки, дар адабиётшиносии дохилӣ ва хориҷӣ ба вижагиҳои мавзўиву ғоявӣ ва ҳунариву сабкии маснавиҳои форсӣ-тоҷикӣ таваҷҷўҳи бештаре нишон додаанд ва табиист, ки ин ҳавзаи мавзўӣ мавриди баррасии густурдаи пажўҳишгарон қарор гирифтааст. Ҷои таассуф аст, ки таҳлили ҷузъиёти сохтории маснавиҳо ё омезиши жанрҳо дар ин навъи адабӣ дар таҳқиқоти адабиётшиносии тоҷик хеле кам дида мешавад. Ҳол он ки таҳлили ҷузъиёти асар ва таъини нақши онҳо дар сохтору бофтори матни асари бадеӣ барои таҳлили ҷомеи архитектуронаи асар кўмак мекунад.

Дар асоси навардозҳои шоирони маснависарои асрҳои XIV- XV марзи жанрҳои адабӣ шикаста шуд, ки дар натиҷа баҳамоии жанрҳо ба вучуд омад. Жанрҳои нисбатан хурди лирикӣ, аз қабилӣ фард, рубой, дубайтӣ, қитъа, ғазал ба маснавии ин аҳд беш аз пеш роҳ ёфта, аз байни инҳо истифодаи ғазал дар ашъори муздавачаи аҳди мавриди таҳқиқ хеле ҷашмрас аст. Фард, рубой, дубайтӣ танҳо дар як маснавӣ ва қитъа дар ду маснавии ин аҳд ба мушоҳида расид. Аз жанрҳои миёнаи ғинаӣ - қасида ҳамагӣ дар як маснавии ин аҳд ба қарофтааст.

Ғазал. Дар адабиётшиносии муосири тоҷик омӯзиши ғазал дар маснавӣ ба чуз пажӯҳишоти Р.Худоёров[21] ва баъзе мулоҳизаҳо ва ишораҳои алоҳидаи С.Начмиев[12, с.73-74] ва Б.Раҳматов[9, с.10-11]. ҳанӯз ба таври густардаву фарогир мавриди таҳлил қарор нагирифтааст. Р.Худоёров аввалин муҳаққиқест, ки ин мавзӯро дар шакли рисолаи илмӣ номзадӣ мавриди баҳсу баррасӣ қарор дода[21], вазифаи худро дар баёни вижагиҳои асосии шакли жанри ғазал, ғазал дар маснавӣ: пайдоиш, тавсеа ва густариши он дар адабиёти форсу тоҷики асрҳои X -XV доништааст.

Агарчи адабпажӯи мазкур доманаи таҳқиқи хешро то маснавиҳои асрҳои XIV- XV васеъ кардааст, аммо бештар ба баёну таҳлили ҷиҳатҳои ҳоси мазӯ дар маснавиҳои то асрҳои XIV- XV пардохта, андешаҳои ӯ дар мавриди истифодаи ғазал дар манзумаҳои маснавии қуруни мазкур бештар ҷанбаи ахборӣ касб намудаанд. Гузашта аз ин, аксар маснавиҳои ин аҳд, аз қабили “Мантиқ-ул-ушшоқ”-и Авҳадии Мароғай, “Ушшоқнома”-и Убайди Зоконӣ, “Хумой ва Хумоюн”, “Гавҳарнома”-и Хочуи Кирмонӣ, “Сафонома”(“Мунис-ул-аброр”), «Муҳиб ва маҳбуб» («Сӣ нома») -и Котибии Нишопурӣ, “Корнома” –и Ибни Ямини Фарюмадӣ, “Тарикатнома”, “Сӯҳбатнома” ва «Равзат-ул-муҳиббин» («Даҳнома») -и Имоди Фақеҳ, “Муҳаббатнома”-и Ибни Насӯҳи Шерозӣ, «Равзат-ул-муҳиббин» («Даҳнома») -и Ибни Имод, «Тӯҳфат-ул-ушшоқ» («Даҳнома») –и Рукниддин Соини Симноӣ, “Рӯҳ-ул-ошиқин”-и Шох Шучоъ, “Маҳбуб-ул-қулуб”(“Даҳнома”) -и Ҳарирӣ, “Маҷмаъ-ул-латоиф”-и Мири Кирмонӣ, ки дар таркиби онҳо ғазал истифода шудааст, аз назари ӯ дур мондаанд. Ҳол он ки маҳз дар ҳамин аҳд ғазал беш аз пеш ҷои хешро дар пайкари маснавӣ дармеебад ва дар ин замина ба болотарин ҳадди тақомули худ мерасад, ки осори баршумурда гувоҳи он аст.

Шоирони аҳди мавриди пажӯҳиш дар баҳрагирӣ аз ғазал дар маснавӣ ба бозофаринӣ ва бознамоии таҷрибаи шуарои пешин даст ёфта бошанд ҳам, дар ин росто ба ибтиқору тозақориҳо низ пардохтанд. Чунончӣ дар достони “Ҷамшед ва Хуршед»-и Салмони Соваҷӣ панҷоҳ ғазал ба қор рафтааст. Теъдоди абёти ғазалҳои дар ин дoston қорбастишуда аз 3 то 11 ададро ташкил медиҳанд. Дар ҳеҷ яке аз ғазалҳо таҳаллуси шоир зикр нашудааст ва дар девони ғазалиёти шоир низ ҳузури ҳеҷ як аз он ба мушоҳида намерасад. Ғазалҳо дар авзону баҳри мухталиф буда, танҳо вазни се ғазал бо вазни дoston – ҳазачи мусаддаси маҳзуф муносиб омадааст. Ғазалҳо дар “Ҷамшед ва Хуршед” аз назари мазмун ба хатти суҷаи дoston алоқаманд буда, баёнгари вазъи қаҳрамони ғиноӣ ва ифодагари эҳсосоти ошиқона буда, танҳо бо тарзи қофиябандӣ ва вазн аз маснавӣ тафовут доранд.

Қорбурди вожаи ғазал дар достони Салмони Соваҷӣ ба гунаест, ки вай бархе аз ғусули “Ҷамшед ва Хуршед”- ро бо иборати “Ғазал ғуфтани...” ном бурдааст. Масалан, “Ғазал ғуфтани Шаккар аз забони Ҷамшед”[14, с.69, с.85], “Ғазал ғуфтани Баҳорафрӯз дар ҷавоби Шаккар”[14, с.86] аз унвонҳои баъзе аз фаслҳои асар аст. Қаҳрамонони асар гоҳе ба ҳамдигар бо ғазал хитоб мекунанд ва бо ғазал посух медиҳанд.

Мутолиа ва ошноӣ бо маснавиҳои асрҳои XIV- XV нишон дод, ки ғазал дар дostonҳои ошиқона на танҳо барои баёни ҳолати руҳониву равонии қаҳрамонҳои лирикӣ, балки ба унвони абзори ёрирасон барои баёни андешаи шоир низ хизмат намудааст. Чунончӣ Хочуи Кирмонӣ дар қисмати муқаддамотии маснавии “Хумой ва Хумоюн” як ғазали ёздаҳбайтӣ овардааст, ки ин аносир дар дostonҳои ишқии то замони ӯ ба ҷашм намерасад. Хочу дар абёти хотимавии сабаби назми китоб байти

Маҳи мутриб он парда оғоз кард,

Бар оҳанги ӯ ин ғазал соз кард [9, с.354].

-ро суруда, баъдан бо унвони “Ғазале, ки иншод карда шуд, ин аст” як ғазал бо вазни маснавӣ - мутақориби мусаммани маҳзуф овардааст[9, 355], ки оҳангӣ мадҳӣ дорад [9, с.11]. Ҳамчунин дар қисмати муқаддимаи “Ҷамшед ва Хуршед»-и Салмони Соваҷӣ низ як ғазали ёздаҳбайтӣ дарҷ гардидааст[9, с.7], ки ин ҷо ҳам ғазал ҷанбаи мадҳӣ касб кардааст.

Дигар аз далоили густариши бемайлони истифода аз ғазал дар маснавиҳои давраи пажӯҳиши мо ривочи бесобиқаи манзумаҳои дахномаву синома дар ин давра аст, ки ҳамагӣ дар қолаби шеърии маснавӣ нигошта шудаанд.

Шоёни зикр аст, ки пажӯҳишгарон дахномаро навъе аз ашъори ғиноӣ ва ё гунае аз маснавиҳои ошиқона донистаанд, ки дар онҳо дахнома ба тартиби як дар миён байни ошиқ ва маъшук радду бадал шуда, дар миёни номаҳо ғазале низ дарҷ мешуд. Аз дуvozдаҳ маснавии мавҷуд дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, ки комилан ба меъёрҳои таъинкунандаи дахномаҳо созгор ҳастанд, дахтояш дар давраи пажӯҳиши мо навишта шудаанд, ки ин теъдод баёнгари пешрафти бесобиқаи ин навъ маснавиҳо дар давраи мазкур аст. Маснавиҳои “Мантиқ-ул-ушшоқ”-и Авҳадии Мароғай, “Ушшоқнома”-и Убайди Зоконӣ, «Равзат-ул-муҳиббин» («Дахнома»)-и Имоди Фақеҳ, «Муҳиб ва маҳбуб» («Сӣ нома»)-и Котибии Нишопурӣ “Муҳаббатнома”-и Ибни Насӯҳи Шерозӣ, «Равзат-ул-муҳиббин» («Дахнома»)-и Ибни Имод, «Тӯҳфат-ул-ушшоқ» («Дахнома») –и Рукниддин Соини Симнонӣ, “Рӯҳ-ул-ошиқин”-и Шох Шучоъ, “Маҳбуб-ул-кулуб” (“Дахнома”)-и Ҳарирӣ, «Муҳиб ва маҳбуб» («Сӣ нома»)-и Ихтиёр, ки дахнома (синома) ҳастанд, дар таркиби худ ғазал доранд. Дар дахнома (синома)-ҳо ғазалҳо бештар коркарди номаӣ доранд, яъне ғазал дар дохили номаи маъшук ба ошиқ ва ё ошиқ ба маъшук гунҷонида шуда, ҳамеша аз назари вазн бо вазни дoston баробаранд.

Авҳадии Мароғай дар маснавии дахномаи “Мантиқ-ул-ушшоқ” [11] дах ғазал бо вазни маснавӣ овардааст. Мазмуни матлаи аксари ғазалҳоро баёти пешини маснавӣ созгор буда, тибки мушоҳидаи мо ғазалҳои дар “Мантиқ-ул-ушшоқ” ироашуда дар девони ғазалиёти Авҳадӣ дида намешаванд ва шоир ин ғазалҳоро махсус барои ҳамин маснавӣ эҷод намудааст.

“Ушшоқнома”-и Убайди Зоконӣ [2] 6 ғазал дорад, ки 4 ғазал аз ҳуди суҳанвар ва ду ғазали дигар аз шоири дигар аст [18, с. 57]. Навгонии қори Убайди Зоконӣ дар овардани ғазал дар таркиби маснавӣ дар он зоҳир мешавад, ки ӯ дар ғазалҳои худ бо риояи вазни маснавӣ байти таҳаллус зикр мекунад, ки дар ғазалмаснавиҳои пешин вучуд надоштанд.

Убайд дар баробари ғазалҳои ҳеш ғазалҳои Ҳумоми Табреро низ дар миёни маснавии худ гунҷониш додааст, ки чунин қорбурди ғазалҳои суҳанварони дигар дар таркиби маснавӣ низ як навъ навоарӣ ба шумор меравад [24, с. 150]. Баррасии маснавии суҳанвари Қазвинӣ собит намуд, ки ғазалҳои мундариҷ дар “Ушшоқнома” бо андаке тағйир дар девони ашъори Убайд низ вомерӯанд [18, с. 58].

Дар «Равзат-ул-муҳиббин» («Дахнома»)-и Имоди Фақеҳ [3] низ дах ғазал бар вазни маснавӣ оварда шуда, тамоми ғазалҳо бо мазмуни асар иртибот ёфта, байни ғазалу маснавӣ ба ҷуз қофиябандии он дигар тафовут ба мушоҳида намерасад.

Аз маснавиҳои дигари дахнома, ки дар батни худ ғазал гунҷониш додааст, “Муҳаббатнома”-и Ибни Насӯҳи Шерозӣ [23] маҳсуб меёбад, ки дар он 10 ғазал омадааст. Зеро тибки суннати маъмули дахноманависӣ дар дахномаҳо дохили дах нома мутаносибан дах ғазал оварда мешуд, ки ин шумораро Ибни Насӯҳ дар маснавии ҳеш риоят намудааст.

Ҳамчунин дар маснавии «Равзат-ул-муҳиббин» («Дахнома»)-и Ибни Имод [3] дах ғазал оварда шудааст. Дар «Тӯҳфат-ул-ушшоқ» («Дахнома»)-и Рукниддин Соини Симнонӣ [13] ва “Маҳбуб-ул-кулуб” (“Дахнома”)-и Ҳарирӣ [20] адади ғазалҳои мундариҷ ёздахтоанд, ки инро метавон як навъ ибтиқори шоирони дахномасаро маҳсуб намуд. Дар маснавии дахномаи “Рӯҳ-ул-ошиқин”-и Шох Шучоъ шумораи номаҳо риоят шуда бошанд ҳам, адади ғазалҳо кам карда шуда, дар он ҳамагӣ шаш ғазал омадааст [19, с. 225]. Дар «Муҳиб ва маҳбуб» («Сӣ нома»)-и Котибии Нишопурӣ [10] мутаносиб бо вазни маснавӣ – ҳазачи мусаддаси маҳзӯф (максур) сӣ ғазал вучуд дорад. Ғазалҳо як андар миён байни ошиқу маъшук (Муҳиб ва Маҳбуб) радду бадал мешаванд. Ба ҷуз ду ғазал бақия аз радиф озод буда, ба ҷуз як ғазал, ҳамагӣ панҷ

байтанд. «Муҳиб ва маҳбуб»-и шоири ношинохтаи нимаи аввали асри XV Ихтиёр[5]шомили сӣ ғазал аст, зеро даҳнома(синома)-ҳои асли тарҳи яксон ва сохтори ягона доранд.

Ба ҳамин минвол, дар маснавиҳои ошиқона, аз ҷумла даҳнома(синома)-ҳо, ки қаҳрамонҳои асосиашон ошиқ ва маъшуканд, ғазал байни ду қаҳрамон радду бадал мешавад ва дар аксар вақт барои ифодаи эҳсосҳои қалбӣ ва муҳаббати онҳо хизмат мекунад. Воқеъан, чун муҳтавои асосии достонҳои ишқӣ баёни авотиф ва розу нози ошиқона аст, бештар аз ғазал анвои дигари шеърӣ наметавонанд ин мазоминро фаро бигирад. Гузашта аз ин ғазалҳо дар ин навъ маснавиҳо барои бештар боз намудани зухуроти равшани эҳсосот, руҳия ва фикрҳои шахсиятҳои достонӣ ва бо зарурати мазмуни асосии асар нақл шудаанд.

Агар шоирони асрҳои пеш ғазалро умдатан дар чаҳорҷӯби достонҳои ошиқона, ҳамосию таърихӣ ба қор мебарданд, дар асри XIV-XV ғазал дар баданаи маснавиҳои омӯзишӣ ирфонӣ низ роҳ ёфт.

Имоди Фақеҳ дар боби охири “Сӯҳбатнома”-и хеш “Дар одоби муғанниён” бо таваҷҷӯҳ ба мазмуни асар, пас аз овардани қисмати назарии мамлӯ аз истилоҳоти мусиқӣ ғазали ҳафтбайтиро, бо зикри таҳаллуси хеш дохил кардааст[7, с.145-146] Гуфтанист, ки бори аввал аст, ки ғазал дар баробари манзумаҳои ошиқона ва даҳномаву синомаҳо дар маснавиҳои таълимӣ низ роҳ ёфтааст, ки ин яке аз ибтикороти Имод ба ҳисоб меравад.

Пас аз ӯ ҳамчунон Мири Кирмонӣ дар фасли “Дар сифати ишқу ишқбозӣ ва ошиқ”-и маснавии таълимии “Маҷмаъ-ул-латоиф” 4 ғазалро ҷой додааст[8, с.62-65]. Дар ин ҷо ҳам чун мавзӯи асли - шарҳи ишқу ишқбозӣ ва баёни ҳолати ошиқ аст, шоир лочарам барои бештар боз намудани моҳияти масъала аз ғазал, ки мавзӯву мундариҷааш ишқ аст, суд чустааст. Ҳар чаҳор ғазал бар вазни ҳуди маснавӣ буда, бо зикри таҳаллуси Мири Кирмонӣ дар мақтаи он омадаанд. Чунонки мушоҳида мегардад, Мири Кирмонӣ дар ин фасл масъалаи назариро дар шакли маснавӣ баён намуда, онро бо ғазале тақвият мебахшад ва ҳамзамон дар баробари ин ҳама таносуби абёти маснавӣ ва ғазалро то ҳадди лозим риоя намуда, бо ин қор эҷод ва мувозинати дохилии фасли мазкурро таъмин намудааст.

“Тавҳарнома”-и Ҳоҷи Кирмонӣ дорои нӯҳ ғазал[9, с.279, с.283, с.287, с.291, с.295, с.299, с.304, с.308, с.328] бар вазни ҳуди маснавӣ аст. Вижагии ғазалиёти “Тавҳарнома” аз он иборат аст, ки матлаи ғазалҳо бо абёти пеш аз он аз нигоҳи маъно иртиботи қавӣ доранд, ки ин пайванди маъноӣ архитекtonикаи маснавиро боз ҳам мустаҳкам ва наздик менамояд. Ғазали аввали маснавӣ [9, с.279], ки ба дуои яке аз вузарои хонадони Инҷу - Баҳоуддин Маҳмуд, вазири Амир Муборизуддин ихтисос ёфтааст, аз нигоҳи муҳтаво ва мазмун камтар ба ғазали истилоҳӣ наздик аст, он фақат аз лиҳози шаклӣ ҷавобгӯи талаботи жанрии ғазал аст. Дар ин ғазал ҷумлаву ибороти зиёди дуъоя афзалият дошта, маҳз онҳо бори маънӣ мекашанд. Ин аносири лафзӣ онро аз лиҳози дарбаргирии мавзӯ аз ғазали истилоҳӣ дур ва бештар ба қасидаи мадҳӣ наздик менамояд. Бо ин ҳама, он зери унвони “Ғазал дар дуои давлати маҳдумсоҳиби осафадбир, вазир ибн ал-вазир ибн ал-вазир, лозол Баҳоу-л-мулки ва-д-дин” омада, бозгӯи он аст, ки ин ғазал дуъоест дар ҳақи Баҳоуддин Маҳмуд. Ҳадафи ҳама ғазалиёти “Тавҳарнома”, ба ҷуз аввалӣ, таъйиди назари шоир дар ин ё он маврид буда, ҳама, ба ҷуз ғазали дуоя, нухбайтӣ ҳастанд, Ғазали дуояи Баҳоуддин ягона ғазали ёздаҳбайтии маснавист. Ҳамчунин ҳама ғазалҳо, ба ҷуз ғазали ҳаштум [9, с.308] дорои радифанд.

Ибни Ямин дар маснавии “Қорнома”[4] бо таносуби вазни умумии асар як ғазали даҳбайтаи худро бо зикри таҳаллус овардааст. Аз рӯи мушоҳидаҳои мо мушаххас шуд, ки ин ғазалмаснавӣ дар девони ғазалиёти шоир гунҷонида нашудааст ва он махсус барои ҳамин асар эҷод гардидааст.

Ноғуфта намонад, ки дохил намудани ғазал дар сохтори маснавиҳо ба зебӣ ва ҷаззобияти каломӣ шоир меафзояд ва лаҳни каломро танаввӯ мебахшад.

Вуруди бесобиқаи ғазал ба батни маснавиҳои ин давра аз як сӯ баҳри танаввӯъ ва ҷозибияти хоси ин навъи шеърӣ мусоидат намояд, аз ҷониби дигар гувоҳи он аст, ки дар асрҳои XIV ва XV ғазал аз шаклҳои шеърӣ писандидаи суҳанварони форсу тоҷик будааст, ки ҳатто марзҳои жанрҳоро. убуру намудааст.

Қитъа. Ин жанр дар ду маснавии давраи таҳқиқ – “Ҷамшед ва Хуршед”-и Салмони Соваҷӣ [14] ва “Меҳр ва Муштарӣ”-и Ассори Табрэзӣ [16] ба мушоҳида расид. Қитъаот дар ин маснавиҳо аз нигоҳи шумораи истифода фарқ мекунам. Дар “Ҷамшед ва Хуршед” ҳаҷдаҳ ва дар маснавии Ассор танҳо як қитъа истифода шудааст. Аз 18 муқаттаоте, ки ба маснавии Салмон ворид шудааст, 7-тои он дар қисмати муқаддамотии асар ҷой дошта, 11-тои он дар қисмати асосии дoston омадааст. Шумораи абёти қитъаҳо дар маснавии мазкур гуногун буда, аз 2 то 11 байтро ташкил медиҳад. Дар ин миён қатаоти 2-4 байтӣ дар “Ҷамшед ва Хуршед” 12 то буда, 67 дарсади қитъаҳои маснавии мазкурро ташкил медиҳад. Ба назар ҷунин мерасад, ки суҳанвар ба хотири риояти эҷод аз қатаоти хурд бештар истифода кардааст, то таъсири ғавриву экспрессивии тасвирро таъмин намояд, ки ин мантиқан ба нигоҳ доштани ритм ва динамикаи сужет кӯмак мекунам. Қитъаҳо дар ҳар ду маснавӣ ҳамчун як воҳиди мустақил ва ё фаръӣ дар ҳатти асосии дoston ҷойгир шуда, дорoi вазифаҳои услубӣ ва экспрессивии хос мебошанд. Ҳар яке аз қатаот вобаста ба мақсади суҳанвар ё хоҳиши илова кардани маъно, пурқувват кардани фикри ғуфташуда, пурзӯр кардани эҳсосот ва ғузариш аз як қисмати асар ба қисмати дигар мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ҷунонҷӣ дар маснавии “Меҳр ва Муштарӣ” Ассор дар поёни ғасли “Супурдани шох Шопур мамлакатро ба Меҳр ва вафот ёфтан” доир ба вафову пойдории дунё суҳан ронда таъкид менамояд, ки олам ба ҳеч нафар вафо накардааст ва ту низ аз ин ҷаҳону мардуми он умеди садоқат наkun. Ва ба таъкиди ин суҳани хеш қитъаеро зикр мекунам:

*Ҷу мардум дар вафо ҷун ҷарх ҳечанд,
Ҷӣ ҷои ҳеч морпечи печанд.
Аз ӯ ин қитъаро бар ёд медор,
Равонаширо ба таҳсин шод медор*

Қитъа:

*Маҷӯ Ассор меҳр аз таъби мардум,
Ки ғул ҷарғиз зи шӯристон нахезад.
Вафо аз сурати бемаънии халқ,
Ҷу аз сурат малоик меғурезад [16, с.287].*

Ҷои таъкид аст, ки аз ҳаҷдаҳ қитъаи дар “Ҷамшед ва Хуршед” истифодашуда, танҳо 6-тояш бо вазни дoston ҳамвазн буда, боқимонда дар вазнҳои гуногун навишта шудаанд.

Фард, рубой, дубайтӣ. Салмони Соваҷӣ дар “Ҷамшед ва Хуршед” барои баёни андешаҳои худ дар баробари шумораи зиёди ғазалу қитъа, боз бист байти муфрад, ҳаҷдаҳ рубой ва ду дубайтиро истифода намудааст. Шояд дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ҳеч як шоире ба ин андоза аз қолабҳои дигари шеърӣ дар лобалoi маснавӣ истифода накарда бошад, ки дар ин кор Салмон зиёдаравӣ кардааст.

Салмон Соваҷӣ дар маснавии мазкур 20 фардбайтро истифода намудааст, ки аксари онҳо барои аз як қисмат ба қисмати дигар [14, с.7, с.65] ё аз як жанр ба жанри дигар гузаштан [14, с.69, с.71, с.76, с.77, с.123], тақмилу тақвияти маъно [14, с.129] ва ҷамъбасти фикри ғуфташуда [14, с.121] хизмат кардаанд. Тавре ки ошноӣ бо дostonи “Ҷамшед ва Хуршед” маълум менамояд, Салмон қабл аз овардани рубой дар замири маснавӣ, дар аксар маврид бо фардбайте тариқи истифода аз вожаҳое ҷун “рубой” [14, с.123, 123, 130, 130, 162, 164], “тарона” [14, с.161], “назм” [14, с.161, с.162], “шеър” [14, с.90], “суҳан” [14, с.150], “байт” [14, с.161] ва ибораҳои “ду байт” [14, с.47, 123], “матлаи мавзун” [14, с.152] аз накли он хабар медиҳад, ки ин пайвандии ҳатти сужети дostonро бо ин гуна ашъор нишон медиҳад. Фардбайтҳо аксаран бо вазни дoston

ҳамвазнанд, аммо байтҳое низ вучуд доранд, ки берун аз вазни умумии асар омадаанд. Чанд намуна барои тақвияти фикрҳои ироашуда меорем:

*Дуруди бешумор аз рабби арбоб,
Бар Аҳмад боду бар авлоду асҳоб[14, с.7].*

*Чу охир кард Хуршед ин амалро,
Маҳе дигар фуру хонд ин ғазалро[14, с.77]*

*Чунин тақдир буду буданӣ буд,
Пушаймонӣ намедорад кунун суд[14,с.121].*

*Мо рақаме мекашем, то ба чӣ хоҳад кашид,
Мо ҳавасе мепазем, то ба чӣ хоҳад расид[14, с.129].*

Ҳамчунин дар маснавии «Равзат-ул-муҳиббин»-и Имоди Фақеҳ даҳ байти муфрад(фард) ба кор рафта, ки баъд аз ғазал ва ё пеш аз фасли «Тамомии сухан» омадааст.

То он ҷое, ки бароямон маълум аст Салмони Соваҷӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аввалин шоирест, ки рубоиву дубайтиро чун унсури ёридиҳанда ва ҷузъи муҳимми ифодаву баён дар сурудани маснавӣ истифода кардааст. Дар маснавии «Ҷамшед ва Хуршед»-и Салмони Соваҷӣ 2 дубайтӣ ва 18 рубоӣ вучуд дорад, ки ҳар кадом дар таркиби асар вазифаи муайяни услубӣ, образсозӣ, ғоявӣ ва зебоишинохтиро иҷро мекунанд.

Ба назари мо, далели гароиши шоир ба ин жанр, аз як сӯ, дақиқан, ҳамон гурез аз суннатҳои расмӣ устувор ва якнавохти шаклӣ ва аз ҷониби дигар, аз рӯи тафаннун, ба хоҳири нишон додани ҳунари шоирӣ, ки ин майлон дар ин аср бисёр фарогир буд. Бар иловаи ин мучазбаёнӣ натиҷагирӣ саръ, ки аз вижагиҳои асосии рубоист, шоирро ташвиқ намудаанд, ба хоҳири танаввуи шакливу оҳангӣ ба ин жанр муроҷиат намояд. Гумони ғолиб он аст, ки ин падида дар зехни шоир ба сурати як синтези жанрҳо мувоҷеҳ гардида, бо андешаву афкори шоир вориди робита шудааст.

Қисмате аз рубоҳои дар маснавии "Ҷамшед ва Хуршед" байни ошику маъшук ба тарзи бадеҳа хонда мешавад, зеро ҷуноне ки Сирус Шамисо таъкид менамояд, рубоӣ ба сабаби кӯтоҳии қолаб беш аз ҳар шакли шеърӣ дигар дар бадеҳапардозӣ ба кор гирифта мешавад [6,с.186]. Ба ҳамдигар рубоӣ гуфтан навъе тасаллову осоиши хотир барои ошиқ ва маъшук буда, василаи муҳим барои иброи рӯҳия ва ҳиссиёти баланди онҳост. Рубоӣ дар ин ҳолат илова бар ин ки баёнгари эҳсоси ошиқонаи дилдодагон аст, бехтарин воситаест, ки ошиқон ба ҳам розу ниёз меғунду ҳамдигарро аз ҳолу вазъияти якдигар огоҳ мекунанд. Ҳамчунин рубоҳои аз ҳар ду тараф сурудашуда намоди дилдориву меҳрубонии ду ошиқ аст. Ҷунонҷӣ, дар фасли «Рафтани Ҷамшед бар дари дижи Хуршед»

*Малик дар ними шаб оҳе баровард
Фуру хонд ин рубоӣ аз сари дард:*

Рубоӣ

*Имшаб, ки шабам ба васли ту меғузарад,
Доме зи сари зулфи худ он домӣ хирад.
Бар рӯи ҳаво бигустарон, то ногоҳ
Зои шаб аз ин сароча берун напарад.*

Фард:

*Ба васфулҳол Хуршеди дилафрӯз
Ду байт овард матбуву ҷигарсӯз:
Имшаб, ки шудӣ моҳи фалак меҳмонам,
Бинишину доди хеш аз ӯ бистонам.
В-ар субҳ нафас занад ба оҳи саҳарӣ*

*Бархезаму шамъи субҳро бинионам.
Чу Чам бишинид назми ҳамчу обаи
Фурӯ хонд ин рубой дар ҷавобаи:*

Рубой:

*Имшаб шаби он аст, ки дил чира шавад
В-аз ишрати мо чаими фалак хира шавад.
Гар субҳ гиребони шаби тор дарад,
Ойинаи айши ошиқон тира шавад.
Ва лаҳу айзан фи-р-рубойӣ:
Имшаб шаби айш аст тарабсозонро
Бинвоз, бую ба бўса ҷонбозонро
Гар субҳ гиребони шаби тор дарад,
Аз тори сари зулф руфӯ соз онро[14, с.123-124].*

Чунон ки дида мешавад, рубойҳо дар “Чамшед ва Хуршед” аз назари мазмун ба хатти суҷаи дoston алоқаманд буда, баёнгари вазъи қаҳрамони ғиноӣ ва ифодагари эҳсосоти ошиқона буда, танҳо бо тарзи қофиябандӣ ва вазн аз маснавӣ тафовут доранд. Ин рубойётро метавон чун намунаи рубойҳои мусалсал ё мавқуф донист, зеро онҳо аз ҷиҳати мавзӯӣ ва мундариҷаи ғоявӣ шабеҳи ҳам буда, алоқаю робитаи абёт ва мисраъҳои онҳо хеле кавианд. Дар як мавзӯ навишта шудани ин рубойҳо, такрори вожаи “имшаб” дар матлаи онҳо ва ба такрор омадани вожаву мисроъ дар батни ҷаҳормисраъҳо, як навъ ҷунбишу пӯёии маъноӣ эҷод карда, ба таври кулӣ гуфтугӯи миёнаматнӣ (назарияи М.Бахтин) ва робитаи байноматнии рубойҳоро фароҳам овардаанд. Чунончи дар рубойҳои сеюму чорум мисраи “Гар субҳ гиребони шаби тор дарад” дар мисраи севум ба такрор омада, пайванд ва равобити байноматнии рубойҳоро таъмин намудааст.

Рубойҳо дар “Чамшед ва Хуршед” бо суҷаи асар пайванди маъноӣ дошта, аксар вақт эҳсосоти ҳолати қаҳрамони ғиноиро баён мекунанд, ба ошкор намудани афкор, дунёи ботиниву вазъияти равонии онҳо кӯмак карда, ағлаб бо асбобҳои мусиқӣ, аз қабилӣ арғунун, ҷанг, камонча, сим, соз ва ғ. хонда мешаванд. Баъзе аз рубойҳо дар дoston ба унвони ҳулоса омада, фикри муаллифро дар ин ё он маврид ҷамъбаст месозанд. Дар таркиби дostonи “Чамшед ва Хуршед” омадани рубойҳо як навъ навоварӣ дар маснависароии форсӣ-тоҷикӣ буда, он дар натиҷаи омезиши жанрҳо сурат гирифтааст. Аммо ин гуна талошҳо дар адабиёти форсӣ- тоҷикӣ ҷузъӣ буда, минбаъд монанди истифода аз ғазал дар маснавӣ вусъат пайдо накард, бинобар ин дар қуруни баъдӣ наметавон маснавиеро дарёфт, ки дар он аз рубой истифода шуда бошад.

Қасида. Зухури қасида дар таркиби жанри маснавӣ аз намунаҳои дигари омезиши жанрҳо дар адабиёти классикии мост. То он ҷое, ки бароямон маълум аст. Мири Кирмонӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аввалин шоирест, ки қасидаро чун унсури ёридиҳанда ва ҷузъи муҳими ифодаву баён дар сурудани маснавӣ истифода кардааст. Вай дар маснавии “Мачмаъ-ул-латоиф” дар қолаби анъанавӣ жанр тағйирот ворид намуда, унсурҳои тозаеро ба маснавии худ дохил кардааст. Мир бо ворид намудани ду қасида дар таркиби маснавии “Мачмаъ-ул-латоиф”, аз меъёрҳои маъмулии маснависароӣ фаротар рафта, шакли нави баёнро пешниҳод намудааст. Ин рӯйқард на танҳо далели навҷӯӣ ва эҷодкоронаи ӯст, балки нишон медиҳад, ки шоир дар талоши эҷоди сабки нав баён бо имкониятҳои васеътар буда, меҳост бо муҳотабони худ робитаи амиқтар ва фарқкунанда барқарор намояд. Мири Кирмонӣ дар фасли “Дар сифати шеърӣ худ ва мадҳи мамдӯх”-и “Мачмаъ-ул-латоиф” баъди тавсифи ашъори хеш қасидае оварда, ки онро зоҳиран ба мамдӯҳи хеш бахшидааст. Қасида аз ҷиҳати сохтор маҳдуд (муқтазаб) ё муқобира буда, бевосита аз мадҳу ситоиши мамдӯх сар мешавад. Он аз 24 байт фароҳам омада, номи шахси мавриди ситоиш зикр

нашудааст. Мири Кирмонӣ дар бораи фазилатҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ё сиёсии мамдӯх ба таври умумӣ сухан гуфта, сифатҳои ўро баён кардааст.

Адами зикри номи мамдӯх дар қасида баёнгари он аст, ки шахсияти сутуда дар замони шоир он қадар шӯҳрат дошта, ки мухотабони шеъри суханвар бидуни зикри исми ӯ ва танҳо бо баёни фазилатҳои вай метавонанд аз шахсияти мамдӯх пай баранд. Бо таҳқиқи васеътар ва кунҷковии бештар ба мазмуни қасида диққат дода, метавон номи мамдӯхи ин қасидаро муайян кард.

Дар байти охири фасли “Дар сифати шеъри худ ва мадҳи мамдӯх”, ки баъд аз он қасидаи мазкур омадааст, Мири Кирмонӣ ишораи пӯшидаи малехе ба номи номи мамдӯх мекунад. Чунончӣ:

*Сити шеърам гирифт рӯи замин,
Ҳамчу номуси тоҷи миллату дин [8, с. 66].*

Дар мисраи дуюми байт ибораи “тоҷи миллату дин” ишораи пинҳон ба яке аз мамдӯхони асосии қасоиди Мири Кирмонӣ - Тоҷиддин Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Алӣ, маъруф ба Тоҷиддини Ироқӣ мебошад.

Дарчи ин қасидаро дар маснавии мазкур метавон ба ҳаммавзӯии он бо номи фасли маснавӣ “Дар сифати шеъри худ ва мадҳи мамдӯх” нисбат дод. Илова бар ин, қасида барои ибрози эҳтиром ва тамҷид бисёр муносиб буда, барои тасвири объекти қасида муҳташамӣ хос мебошад, яъне таассурот аз воқеае, ки баён мешавад азим аст [5, с. 174]. Аз ин рӯ, Мири Кирмонӣ барои муҳташам нишон додани мамдӯхи хеш аз қасида баҳра чуста, онро дар бадаи маснавӣ ҷойгузин сохтааст. Шоир метавонист сифати шеъри худ ва ситоиши мамдӯхи хешро дар қолаби маснавӣ ба анҷом расонад, аммо ҳадафи шоир бо эҷоди ин гуфтомони тоза аз як ҷиҳат офариниши ботафсилу барҷастаи мамдӯх бошад, аз ҷониби дигар гурез аз якнавохтии қолаби шеърии маснавӣ ва омезиши жанрҳо будааст. Ваҷҳи дуюмро метавон далели аслии вуруди қасида ба сохтори маснавӣ донист, зеро дар асрҳои XIV-XV маснависароён кушиш мекарданд, ки жанрҳои гуногуни шеъри форсӣ-тоҷикиро ба ҳам омезиш диҳанд.

Мири Кирмонӣ дар фасли “Дар шарти сипосдорӣ” низ қасида овардааст, ки 57 байтро ташкил медиҳад. Дар қасидаи мазкур бар хилофи қасидаи аввал тамоми аносири сохтори қасоиди форсӣ-насиб, гурез, мадҳ, шарита ё дуо мушоҳида мешавад.

Қисми насиби қасидаи мазкур то байти понздаҳум аст, ки ба ғазал хеле монандӣ дошта, дар он аз васфи қаду қомат, руҳу зулф ва ҳолу лаби ёр сухан ба миён омадааст:

*Он парирӯх, ки офтоблӣқост,
Дар ҷаҳони ҷамол беҳамтост.
Ҳар замон фитнае барангезад,
Ҷашми ҷодуи ӯ, ки айни балост.
Оташе дар ниҳоди халқ андохт,
Он ки ин рӯи дилфиреб орошт.
Қомати ӯ латофате дорад,
Ки ба шарҳу баён н-ояд рост.
Шарти таъзим то ба ҷой орад,
Сарв, чун дид қоматаш, бархост.
Зулфи ӯ чун маро парешон дид,
Гуфт савдост ин мараз, ки тӯрост.
Ҳар ки бо ман тааллуқе дорад,
Иллати ӯ саросар аз савдост...
Дар ҳавои лаби шакарбораи,
Ҷашм ёқуту лаъл хунлолост [8, с. 75].*

Пас аз насиби тағаззул дар қасида байти гурез меояд. Байти гурез маъмулан байти дилнишинест, ки таносубу пайванди қисматҳои насиб ва мадҳи қасидаро барқарор мекунад. Байти гурез дар қасида барои гузаштан аз фикре ба фикри дигаре хидмат кунад ҳам, набояд аз доираи муҳтавои умумии шеър берун бошад. Ин шарита қомилан дар байти гурези қасидаи таркибии Мири Кирмонӣ мушоот шудааст:

*Лаби ӯро, ки чунин мебинам,
Лоқи дастбӯси мавлоност [8, с. 75].*

Чунон ки мебинем дар байти охири қисмати насиб сухан дар хусуси лаби ёр меравад ва дар байти гурез Мири Кирмонӣ аз маҳдудии муҳтавои қуллиии шеър хориҷ нашуда, бемайлони аз як фазои андеша ба фазои дигари андеша мегузарад.

Мавзӯи ин қасида низ мадҳ аст ва мисли қасидаи болоӣ номи мамдуҳ ба таври мушаххас зикр нашудааст. Аммо аз тавсифу сифатчинӣ ва ишораҳои латифи Мири Кирмонӣ тахмин кардан мумкин аст, ки сутуда Тоҷиддини Ироқист. Чунончӣ, тавсифи “тоҷи миллату дин” ва дигар сифоти мамдӯҳи дар қасидаи таркибии маснавӣ истифодашуда, дар қасидаи аввали қуллиёти Мири Кирмонӣ, ки “Дар мадҳи Хоҷа Тоҷи Ироқӣ” истифода шудааст, ин иддиоро қавитар мекунад:

Қасидаи “Дар мадҳи Хоҷа Тоҷи Ироқӣ”:

*Худойгоно маҳодими тоҷи миллату дин
Ки шоҳи кишвари илм асту хусрави уламо [8, с. 109].*

Қасидаи таркибии маснавӣ:

*Хусрави шаръ, тоҷи миллату дин,
Ки ба таҳқиқ сарвари уламо [8, с. 76].*

Гузашта аз ин, дар лобалои қасида ҷуду саховату қарам, сарпарастии шоирону олимони будан ва ҳунари шоирӣ доштани мамдӯҳ муқаррар баён шудаанд, ки ин ҳама дар қасоиди мадҳи Тоҷиддини Ироқии қуллиёти шоир ба ҷашм мерасанд:

*Ин саховат, ки дар табиати ӯст,
Ба ҳақиқат варои ҳадди саҳост.
Зодаи дилфиреби қилқашро,
Қамтарин банди луълӯи қолост [8, с. 76].*

*Қарамии оми ӯ ҷаҳонғирест,
Сити инъомии ӯ ҷаҳонпайдост [8, с. 76]*

*Баҳр бо ин ҳама фарох вале,
Пешу ҷуду ту тангҷашму қадост [8, с. 76]*

Шоидаи ёдоварист, ки ин сифоту ҳисол, пеш аз ҳама, дар қасоиди ба мадҳи Тоҷиддини Ироқӣ бахшидаи шоир [8, с. 109-112; с. 117-118; с. 124-125; с. 129-130; с. 134-135] ва сипас дар сарҷашмаҳои таърихиву адабӣ ҳамагӣ ба Тоҷиддини Ироқӣ нисбат дода шудаанд.

Қасидаи мавриди назар бо абёти дуоия ба итмом мерасад.

Лозим ба зикр аст, ки ҳар ду қасидаи дохили маснавӣ дар миёни қасоиди “Қуллиёти Мири Кирмонӣ” дучор нашуданд. Аз ин ҷо метавон натиҷа гирифт, ки ин қасоид ҷузъи таркибии маснавӣ буда, дар ҷараёни навиштани “Маҷмаъ-ул-латоиф” ҳамвазн бо он таълиф шудаанд, яъне Мир қасидаи тайёрро аз девони ашъораш нагирифта, балки онро маҳз барои ҳамин маснавӣ нигошта будааст.

Вуруди қасида дар маснавӣ ҳамчун як унсуре баҳамоии жанрҳо ва навоари адабии минбаъд дар маснависароӣ идома наёфт, зеро он натиҷаи раванди сохторшиканӣ ва суннатгурезии шоирони асрҳои XIV-XV буд, ки дар ҷустуҷӯи шаклҳои нави баён ва таҳаввули жанрӣ қарор дошт.

Омезиши анвои гуногуни шеърӣ дар сохтори маснавиҳои асрҳои XIV- XV аз як ҷониб, таҷрибаи навоваронае дар назми ин давраҳо маҳсуб шавад, аз тарафи дигар, аз равандҳои таҳаввули адабӣ ва тамоюли таҷдиди қолабҳои суннатӣ гувоҳӣ медиҳад.

Омезиши жанрҳо дар маснавиҳои асрҳои XIV-XV нишон медиҳад, ки ҷӣ гуна жанрҳои гуногун метавонанд якдигарро такмил диҳанд ва асарро пурмазмунтар ва таъсиргузортар кунанд. Ин раванд ба хонанда имкон медиҳад, ки матнро дар контексти васеътар ва амиқтар дарк кунанд. Аз нигоҳи муколамаи байноматнӣ, омезиши жанрҳо дар маснавӣ низ судманд ба назар мерасад. Ин муколама байни жанрҳо нишон медиҳад, ки ҷӣ гуна матнҳо метавонанд якдигарро такмил диҳанд ва таъсири якдигарро зиёд кунанд. Маснависароёни асрҳои XIV-XV бо эҷоди гуфтумони тоза нишон доданд, ки суннатҳо метавонанд ҳамчун пойгоҳ барои навоварӣ истифода шаванд. Шоирони маснависарои ин аҳд дар баробари риояти суннатҳои маъмули маснавиҳо, аз қабилӣ муруоти қисмати муқаддимавии маснавиҳо, аз доираи онҳо берун мебароманд, то ки тарзи тозаӣ баёнро эҷод кунанд. Ин рӯйкард нишон медиҳад, ки ҳам суннат ва ҳам навоварӣ метавонанд ҳамзамон вучуд дошта бошанд ва якдигарро пурра кунанд.

Бо вучуди таъсири амики раванди баҳамии жанрҳо ба маснавиҳои давраи таҳқиқ, дар асрҳои минбаъда он натавонист ҳамчун як тамоюли устувор дар маснависароӣ таҳаввул ёбад. Аз дидгоҳи назарияи жанрҳо, ин равандро метавон ҳамчун як шакли таҷзияи омезиши жанрӣ арзёбӣ кард, ки дар он таҷрибаҳои навоварона на ҳамеша ба устуворшавии шаклҳои нав мусбат анҷом меёбанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Китоби дуюм.* – Душанбе: Дониш, 1983. – 346 с.
2. *Зоконӣ, Убайд. Осор. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Ҷобулқо Додалишоев / Зери назари Асғари Ҷонфидо ва Аълоҳон Афсаҳзод/У.Зоконӣ.* – Душанбе: Дониш, 1991. – 212 с.
3. *Ибни Имоди Хуросонӣ. Равзат-ул-муҳиббин(Дахнома) / Тасҳеҳи Саид Нафисӣ.* – Техрон, 1314. – 179 с.
4. *Ибни Ямин. Девони ашъор. Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Ҳусайналии Бостонирод/Ибни Ямин.* – Техрон: Китобхонаи Саной, 1344. – 734 с.
5. *Ихтиёр. Муҳиб ва маҳбуб /Тасҳеҳи Аҳмадризо Ялмаҳо.* – Даҳоқон, 1390. – 198 с.
6. *Кирмонӣ, Имоди Фаҳеҳ. Панҷ ганҷ / Тасҳеҳи Рукниддини Ҳумоюнфаррух.* – Техрон, 1356. – 432 с.
7. *Кирмонӣ, Имоди Фаҳеҳ. Маснавиҳо / Тасҳеҳи Муҳаммадризо Сарфӣ ва Дориюши Козимӣ / И. Кирмонӣ.* – Кирмон, 1380. – 328 с.
8. *Кирмонӣ, Мир. Қуллӣёт / Тасҳеҳи Ваҳид Қанбарӣ Наниз ва Ромин Нафисӣ.* – Техрон: Сухан, 1397. – 386 с.
9. *Кирмонӣ, Ҳочу. Хамса / Таҳия ва тавзеҳи Б. Раҳматов, О.Оқилов ва Ш. Олимова /Ҳочуи Кирмонӣ.* – Ҳуҷанд: Хуросон, 2017. – 880 с.
10. *Котибӣ, Шамсиддин Муҳаммад ибни Абдулло / Қуллӣёти Котибӣ. Нусхаи хаттии № 2615/3 Китобхонаи Маркази асноди Маҷлиси Шӯро.* – С. 169. – 255.
11. *Мароғай, Авҳадӣ. Қуллӣёти девон / Тасҳеҳи Саид Нафисӣ.* – Техрон: Амири кабир, 1340.
12. *Сайфиев, Н. Достонсароии форсу тоҷик дар асри XIV(ибора аз 2 қисм) /Н.Сайфиев.* – Душанбе, 1983. – 112 с. – 1 қ.
13. *Симнонӣ, Рукниддин ибни Соуниддин. Тухфат ул-ушшоқ / Нусхаи хаттии № 4751/6. Китобхонаи Малик.*
14. *Совачӣ, Салмон. Ҷамшед ва Ҳуршед / Салмони Совачӣ.* - Техрон, 1348. – 208 с.
15. *Совачӣ, Салмон. Ҷамшед ва Ҳуршед.* – Техрон, 1348. – 208 с.
16. *Табрезӣ, Ассор. Меҳр ва Муштарӣ / Тасҳеҳ ва таҳияи Ризо Мустафӣ Сабзаворӣ.* – Техрон, 1375. – 448 с.

17. Тоҷибоев, Ш.Ф. Тааммуле дар "Сӯҳбатнома"-и Имоди Фақеҳи Кирмонӣ / Ш.Ф. Тоҷибоев // Номаи донишгоҳ-и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б. Ғафуров. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2009. – № 1(17). – С. 38-47.
18. Тоҷибоев, Ш. Ф. Вижагиҳои сохторӣ ва гоявию бадеии "Ушшоқнома"-и Убайди Зоқонӣ / Ш. Ф. Тоҷибоев // Номаи донишгоҳ-и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б. Ғафуров. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2022. – № 1(70). – С. 53-62.
19. Тоҷибоев, Ш.Ф. Ҷазали истилоҳӣ дар таркиби маснавиҳои асри XIV ва нимаи аввали садаи XV / Ш. Ф. Тоҷибоев // Номаи донишгоҳ-и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б. Ғафуров. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2023. – №. 3(76). – С. 221-228.
20. Ҳарирӣ. Маҳбуб-ул қулуб / Нусхаи хаттии №S.p.1531/2, Китобхонаи милли Фаронса (Париж).
21. Худоевров Р.С. Газель в маснави: X - XV вв.: дисс... канд. филол. наук / Худоевров Р.С. – Душанбе, 2010. – 165 с.
22. Шамисо, С. Сайри рубой дар шеъри форсӣ / С.Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1374. – 392 с.
23. Шерозӣ, Ибни Насӯх. Муҳаббатнома / Нусхаи хаттии № 4925/14, Китобхонаи Малик.
24. Юсуфов, У.А. Навгарой дар сохтори маснавӣ / У.А. Юсуфов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2020. - № 4(87). – С. 146-151.

REFERENCES:

1. Persian and Tajik literature referring to the 12th -14th centuries. The 2nd Book. – Dushanbe: Donish, 1983. – 346 pp.
2. Zokoni, Ubayd. Collection of Compositions. With corrections and introduction by Jobulqo Dodalishoev / Under the editorship of Asghar Jonfido and A'lokhon Afsahzod / U. Zoqoni. – Dushanbe: Donish, 1991. – 212 pp.
3. Ibn Imad Khurosoni. Ravzat-ul-muhibbin (Dah-name) / edited by Said Nafisi. – Tehran, 1314. – 179 pp.
4. Ibn Yamin. The Divan of Poetry. With corrections and introduction by Husaynali Bostonirod/Ibn Yamin. – Tehran: Sanoi Library, 1344. – 734 pp.
5. Ikhtiyor. Muhib and Mahbub / Edited by Ahmadreza Yalmaho. – Dahoqan, 1390. – 198 pp.
6. Kirmoni, Imod Faqeh. Five Treasures / Edited by Rukniddin Humayunfarrukh. – Tehran, 1356. – 432 pp.
7. Kirmoni, Imod Faqeh. Mesnavis / Edited by Muhammadreza Sarfi and Dariush Kazimi / I. Kirmoni. – Kirman, 1380. – 328 pp.
8. Kirmoni, Mir. Collection of Compositions / Edited by Vahid Qanbari Naniz and Romin Nafisi. – Tehran: Speech, 1397. – 386 pp.
9. Kirmoni, Khoju. Khamsa / Edited and explained by B. Rahmatov, O. Oqilov and Sh. Olimova / Khojui Kirmani. – Khujand: Khuroson, 2017. – 880 pp.
10. KKotibi, Shamsiddin Muhammad ibn Abdullo / Kotibi's collection of compositions. Manuscript No. 2615/3 Library of the Central Documents of the Majlisi Shura. – PP. 169. – 255.
11. MMaroghai, Avhadi. Collection of compositions / Edited by Said Nafisi. – Tehran: Amir Kabir, 1340.
12. SSayfiev, N. Persian and Tajik poetry in the 14th century (in 2 parts) / N. Sayfiev. – Dushanbe, 1983. – 112 pp. – 1 p.
13. SSimmoni, Rukniddin ibn Souniddin. Tuhfat ul-ushshok / Manuscript No. 4751/6. Malik Library.
14. SSovaji, Salmon. Jamshed and Khurshed / Salmon Sovaji. - Tehran, 1348. – 208 pp.
15. SSovaji, Salmon. Jamshed and Khurshed. – Tehran, 1348. – 208 pp.
16. TTabrezi, Assor. Mehr and Mushtari / Edited and revised by Rizo Mustavfi Sabzavori. – Tehran, 1375. – 448 pp.

17. TTojiboev, Sh. Gh. *Some considerations beset with "Conversation" by Imod Faqeh Kirmoni / Sh. Gh. Tojiboev // Scientific Notes of Khujand State University named after acad. B. Ghafurov. Series of Humanities and Social Sciences. – 2009. – No. 1(17). – PP. 38-47.*
18. TTojiboev, Sh. Gh. *Structural and figurative-artistic features of Ubayd Zokoni's "Ushshoqnoma" / Sh. Gh. Tojiboev Scientific Notes of Khujand State University named after acad. B. Ghafurov. Series of Humanities and Social Sciences. – 2022. – No. 1(70). – PP. 53-62.*
19. TTojiboev, Sh. Gh. *Terminological ghazal in the composition of masnavis of the 14th century and the first half of the 15th century / Sh. Gh. Tojiboev // Scientific Notes of Khujand State University named after acad. B. Ghafurov. Series of Humanities and Social Sciences. – 2023. – No. 3(76). – PP. 221-228.*
20. HHariri. *Mahbub-ul-qulub / Manuscript No. S.p.1531/2, National Library of France (Paris).*
21. KKhudoyorov R.S. *Ghazals in Mesnavi: 10th – 15th centuries.: candidate dissertation on philology / Khudoyorov R.S. – Dushanbe, 2010. – 165 pp.*
22. SShamiso, S. *Rubaiyat in Persian poetry / S. Shamiso. – Tehran: Firdavs, 1374. – 392 pp.*
23. SSherozi, Ibn Nasuh. *Muhabbat-name / Manuscript No. 4925/14, Malik Library.*
24. YUsufov, U.A. *Novelty in the structure of mesnavi / U.A. Yusufov // Herald of the pedagogical university. - 2020. - No. 4(87). - PP. 146-151.*